

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık / December 2019, c. 5, s. 2: 1183-1216

en-Nedîm'in [İbnü'n-Nedîm] el-Fihrist Adlı Eserinde Sûflere ve Tasavvufa Yaklaşımı

Al-Nadim's [Ibn al-Nadîm] Approach to Sufis and Tasawwuf in His Book Called
al-Fihrist

Betül İZMİRLİ

Dr. Arş. Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Dr. Res. Assistant, Manisa Celal Bayar University
Faculty of Theology, Department of Tasawwuf
Manisa, Turkey
izmiribetul@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1450-9927

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: İzmirli, Betül. "En-Nedîm'in [İbnü'n-Nedîm] el-Fihrist Adlı Eserinde
Sûflere ve Tasavvufa Yaklaşımı". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019):
1183-1216.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> |mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright ©Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

En-Nedîm IV./X. asırda yaşamış Bağdatlı bir varrâk ve müelliftir. Onun *el-Fihrist* adlı kitabı ilk bilimler tarihi eseri olarak düşünölmektedir. Eser İslâm İlimleri yanında Felsefe, Kadim İlimler, Şiir, Edebiyat, Kimya gibi birçok farklı disiplinlerde de önemli veriler ihtiva etmektedir. El-Fihrist, ilahiyat alanı için temel kaynak niteliğinde bir bibliyografik eserdir. Müellifler ve telifleri hakkında bilgiler veren kitap, bu mânada tabakât türü eserlerin metoduyla yazılmıştır. Hadis, Kelâm, Fıkıh gibi İslâmî ilimlere, âlimlerine ve tasniflerine has kıymetli ve ayrıntılı bilgiler içeren bu kitapta Tasavvuf ilmine özel bir alan ayrılmamıştır. Ancak müellif, ehl-i tasavvuf hakkındaki verileri Kelâm'a dair 5. Makalenin 5. fenninin girişinde ele almıştır. Burada bilinen bir sûfî silsilesine, ehl-i tasavvuftan musannifler ve eserleri hakkında bilgiler içeren birkaç listeye yer vermiştir. Eserdeki sınırlı da olsa tasavvufî malumatın mâhiyeti ve niteliği bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu verilerin toplu olarak bulunduğu yerde ve eserin bütününde müellif bir ilim olarak ve hatta ismen tasavvuftan bahsetmemiştir. Oysa en-Nedîm zâhid, sûfî, mutasavvıf gibi sıfatlarla nitelediği ve bu ilmin mensubu olan kişilerden açıkça bahsetmiştir. Onun niçin böyle bir yöntemi takip ettiği dikkate değerdir. Dolayısıyla bu çalışma en-Nedîm'in tasavvuf algısını ve ehl-i tasavvuf hakkındaki düşüncelerini tahlil etmeyi amaçlamıştır. Konuyla ilgili birtakım değerlendirme ve sentezler tarihi ve toplumsal bağlam ışığında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, en-Nedîm, el-Fihrist, Zâhid, Mutasavvıf

Abstract

Al-Nadim was a Baghdad copyist (warrâq) and author who lived in the 4th century hijri/10th century miladi. His book *al-Fihrist* has been thought to be the first work of History of Science. The book contains important data in many disciplines such as Philosophy, Ancient Sciences, Poetry, Literature, Chemistry as well as Islamic Sciences. *Al-Fihrist* is a bibliographic work that is the main source of Islamic Theology. The work, which gives information about the authors and their writings, has been written with the method of tabaqat works. This book contains valuable and detailed knowledge specific to Islamic sciences such as Hadith, Kalâm, Fiqh, their scholars and classifications. But in *al-Fihrist* there is no specific area for the Science of Tasawwuf.

However, the author has discussed the data on the ahl al-tasawwuf at the introduction of the 5th chapter of the 5th article on theology. In the aforementioned chapter, al-Nadim dealt with a known sufi silsila, a few lists containing information about some sufi muallifs and their works. The subject of this article is the nature and qualification of the small amount of mystical information in the book. The author did not mention Tasawwuf as a science and even by name in the place where these data exist collectively and in the whole work; whereas al-Nadim has clearly referred to people who are qualified as zahid, sufi and mutasawwif and who are members of this science. It is remarkable why he followed such a method. Therefore, this study aimed to analyze al-Nadim's perception of Tasawwuf and his thoughts on Ahl al-Tasawwuf. A number of evaluations and syntheses on the issue have been made in the light of historical and social context.

Key words: Tasawwuf, al-Nadim, al-Fihrist, Zahid, Mutasawwif

Giriş

En-Nedîm ve çoğunlukla da İbnü'n-Nedîm¹ olarak bilinen Muhammed b. İshâk, IV./X. asırda yaşamış bir müelliftir. Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) onun hakkında şu bilgileri kaydetmiştir: "İsmi Muhammed b. İshâk en-Nedîm'dir. Künyesi Ebu'l-Ferec'tir. *Kitâbü'l-Fihrist* adlı eserin musannifidir. Kitap satan bir varrâk olduğu kesindir. Bu kitabın mukaddimesinde onu hicrî 377 yılında tasnif ettiğinden bahsetmiştir. Onun bazı kitapları: *Fihristü'l-Kütüb*, *Kitâbü't-Teşbihât* ismini taşır. Mu'tezilî bir Şîi'dir."² Daha sonra İbnü Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) onun hakkında der ki: " *Fihristü'l-Ulemâ* kitabının mu-

¹ Muhammed b. İshâk genelde İbnü'n-Nedîm şeklindeki galat-ı meşhur lakabla alem olmuştur. Bu kullanım daha çok, günümüzde yapılan çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Mesela bk. Ibn an-Nadîm, *Kitâb al-Fihrist: Texts and Studies= Kitâb al-Fihrist li Ibn al-Nadîm: Nuşûş wa Dirasât*, thk. Fuat Sezgin (Francfort: Institute for the history of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005); Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbnü'n-Nedîm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 171-173; Devin J. Stewart, "Ibn al-Nadîm's İsmâ'îlî Contacts", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, 19/1 (Jan. 2009), 21-40. Ancak doğru kullanım -erken devir eserlerinde de görüleceği üzere- en-Nedîm şeklindedir. Dolayısıyla biz de çalışmamızda bu kullanımı tercih ettik.

² Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Lübnan: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 2427.

sannifidir. Orada Ebû İshâk es-Seyrâfî ve Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'den (ö. 356/967) bilgiler rivayet etmiştir. Ebû Tâhir el-Kerhî onun hicrî 380 senesinin Şaban ayında vefat ettiğini söylemiştir. Zehebî (ö. 748/1348) *Tarihü'l-İslâm* eserinde onu el-Ahbârî el-Edîb, eş-Şîi ve el-Mu'tezilî sıfatlarıyla nitelemiştir. En-Nedîm'in vefat tarihini bilmediğini belirtmiştir. Ben ise (İbn Hacer) onun kitabını mütâlaa edince, kendisinin Râfîzî-Mu'tezilî olduğunu anladım. O ki Ehl-i Sünnet'i el-Haşviyye; Eşarîler'i Mücbire/Cebriyye; Şîa'dan olmayan herkesi Âmmî/sıradan olarak isimlendirmiştir."³ Kaynaklar en-Nedîm'in doğum ve ölüm tarihini zikretmez. Ne var ki onun Bağdat'ta doğup büyüdüğünde şüphe yoktur. Hamevî ilk defa onun hayat hikâyesinden bahseden kişidir. Ama en-Nedîm'in doğum tarihine ve vefat tarihine işaret etmez.⁴

Onun en-Nedîm lakabını alması muhtemelen IV./X. asırda bir vakit devlet ricâlinin büyüklerinden birinin nedîmi⁵ olması nedeniyledir. Babası Ebû Ya'kûb'un Bağdat'ta kitap alıp satan bir varrâk olduğu kesindir. Babasının mesleği oğluna intikal etmiştir.⁶ Hamevî'nin ve İbnü Hacer'in en-Nedîm'i Şîa, Râfîzî, Mu'tezilî gibi heteredoks kabul edilen zümrelere isnat ettikleri görülür. Bu fikre onları, en-Nedîm'in eserinde o dönem için tehlikeli ve Ehl-i Sünnet karşıtı kabul edilen kişilere ve eserlerine yer vermesi ve bazılarında da övücü sözlerle bahsetmesi ulaştırmış olabilir. Ancak en-Nedîm hakkında böylesi kesin yargılarda bulunmak, hiç de kolay değildir. Zira eserinin bütünü incelendiğinde onun, devrinin şartlarına göre tarafsız ve mümkün merteye bilimsel bir üsluba sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mesleği sebebiyle kendisinin elinden birçok eser geçmiştir. Farklı mezheplerden kişilerin görmüş olduğu kitaplarını ve onlar hakkındaki bilgileri vermekten kaçınmamış-

³ Bk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde-Selmân Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde (Lübnan: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6: 557-559.

⁴ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid (Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1430/2009), 1: 13, 18 (giriş). Eserin bu neşrine bundan sonraki bölümlerde E. F. olarak atıfta bulunulacaktır.

⁵ Nedîm, "meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı, büyükleri fıkra ve hikâyeleriyle eğlendiren kişi" gibi anlamlara gelir. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2004), 816.

⁶ En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1: 11 (giriş).

tır/çekinmemiştir. Müellif, okuyana hakkında kimi zaman Ehl-i Sünnet, kimi zaman Şiî, bazen de Mu'tezilî dedirtecek türden şeylere yer vermiştir.

El-Fihrist'in dünya kütüphanelerinde yer alan ve günümüzde mevcut ondan fazla yazma nüshasına ulaşılmıştır.⁷ Eserin bugüne kadar birçok tahkikli neşri yapılmıştır.⁸ En-Nedîm'in eserinin genel muhtevasıyla ilgili, bölümleri hakkında veya bu eserin bizzat önemine dair yerli ve yabancı birçok tez, makale ve eser yazılmıştır.⁹ Onun bu bibliyografik eserinin metodu birçok yerli ve yabancı araştırmacıya örnek olmuştur.¹⁰

Fakat müellifin tasavvuf ilminin eserleri ve tasavvuf mensupları hakkında verdiği bilgileri ve onun değerlendirmelerini hususen ele alan bir çalışmaya rastlamadık. Dolayısıyla bu makale söz konusu boşluğu doldurmak, erken

⁷ Bk. En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 75-79; Mehmet Yolcu, "En-Nedîm [İbn Al-Nadim] ve el-Fihrist'inin İslâm Kültür Tarihindeki Yeri (İslâm Kültür Tarihinin Zamansal Haritası)", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (Bahar 2013), 140-141

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Yolcu, "en-Nedîm ve el-Fihrist'i", 143-47. Biz bu araştırmada Eymen Fuâd Seyyid'in ve Rızâ Teceddüd'ün neşrettiği iki ayrı tahkiki karşılaştırmalı olarak kullandık.

⁹ Mesela A. N. Osman eser hakkında *An Edition of Kitab al-Fihrist by Ibn al-Nadim (d. 380/990) Based on the Version of Rida Tajaddud* isimli doktora tezini 1983 yılında tamamlamıştır. Rus oryantalist ve Arapça yazmalar uzmanı Valery V. Polosin, "*The Fihrist*" by Ibn al-Nadim as a Historical Cultural Source from the 10th Century adlı doktora tezini 1984 yılında tamamlamıştır. Bk.

http://www.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=3019&Itemid=48 (erişim: 05.12.2019). Makalelerden bazıları için bk. Mehmet Yolcu, "en-Nedîm ve el-Fihrist'inin İslâm Kültür Tarihindeki Yeri", 111-154; İskender Şahin, "Tefsir İlminin Kaynakları Açısından İbn Nedîm'in el-Fihrist Adlı Eseri", *Ekev Akademi Dergisi*, 20/67 (Yaz 2016), 137-162; Eymen Fuâd Seyyid, "Muhammed b. Tavî et-Tancî ve İbn Nedîm'in Kitâbu'l-Fihrist'ini Tahkiki Projesi", *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu* (13-14 Ekim 2011 Ankara/Türkiye), haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 235-245; Devin Stewart, "The Structure of the Fihrist: Ibn al-Nadim as Historian of Islamic Legal and Theological Schools", *International Journal of Middle East Studies*, 39/3 (Aug. 2007), 369-387; Bayard Dodge, "Muhammed B. İshâq En-Nedîm ve İslâm'ın İlk Dört Asrının Kültür Atlası Sayılan "El-Fihrist"ine Giriş", *eş-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, terc. Halit Furkan Yolcu, 12 (Kasım 2014), 117-137. Eserin tanıtımı hakkında yazılan küçük bir eser için bk. Hans H. Wellisch, *The First Arab Bibliography: Fihrist al-'Ulum* (Champaign-Urbana: University of Illinois, 1986).

¹⁰ Bir sonraki bölümde Arap dünyasındaki çalışmalardan ve oryantalistlerin çalışmalarından bahsedilecektir.

devir zâhid ve sûfilere, onların eserleri hakkında en-Nedîm'in verdiği bilgileri analiz etmek amacıyla telif edilmiştir. Bununla birlikte ehl-i tasavvufa dair eserin muhtelif yerlerinde dağınık halde bulunan birtakım bilgiler de derli toplu olarak sunulmaya çalışılmıştır.¹¹ En-Nedîm'in tasavvuf ve sûfî algısı nasıldı? Onlar hakkında hangi sıfatları kullanmıştır? Bazı zâhid ve sûfiler hakkında özel bir liste yapma sebebi ne olabilir? Müellif neden bazı zâhid ve sûfilere, bunların eserlerine yer verirken bazılarının adını bile zikretmemiştir? gibi sorulara da cevap aranmıştır.

1. Bilimler Tarihi Eseri Olarak el-Fihrist ve Önemi

Genel kabul gören anlayışa göre en-Nedîm'in toplamda üç eseri bulunmaktadır. İkiisi yukarıda da geçtiği gibi *el-Fihrist* ve *Kitâbu't-Teşbihât*'tir. Onun üçüncü eseri *Kitâbu'l-Mesâlib*'tir. El-Fihrist'i diğer iki eserinden sonra yazmıştır.¹² Onun bu eseri kültür tarihi ve/ya bilimler tarihi eserlerinin ilklerindenidir. El-Fihrist yazıldığı devre kadar yani h. IV. asra dek ihtiva ettiği bilgiler açısından birinci el kaynak niteliğindedir. *Fihristü'l-Ulema*, *el-Fihrist*, *Kitâbü'l-Fihrist* gibi muhtelif isimlerle anılan eser için Hamevî "Müellifinin onu iyi bir şekilde yazdığına, ilim dalları hakkında bilgisi olduğuna ve bütün kitapları incelediğine delâlet eden kapsamlı kitap"¹³ şeklinde övücü sözler söylemiştir. En-Nedîm, eserinde takriben tercüme ve telif olarak Arapça tedvin edilmiş bütün kitapların isimlerini serdetmiştir. Kitaplar kendi döneminde hilâfetin başkenti Bağdat'taki varrâklar çarşısında bulunan eserlerdir. Bunlar içerisinde sadece âlim, fakîh, muhaddis, dilci, nahivci, şair gibi zümrelerin eserleri değil; aynı zamanda müellifi bilinmeyen kıssalar, cinlere ve âşıklara dair hikâyeler, hurafeler ve hatta yemek pişirme, koku ve çiftçilik hakkındaki kitaplar da vardır.

En-Nedîm'in yaşadığı asır Şiiilerin güçlenmeye başladığı bir devirdir. Şii Büveyhîler'den Ahmed, 334/945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdat'a girdi. Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh (ö. 338/949), kendisini emîrül-

¹¹ Bu çalışmada, en-Nedîm'in zikrettiği ama vefat tarihlerini vermediği kişilerin -bugün biliniyorsa- vefat tarihini parantez içinde ekledik. Tasavvuf mensupları hakkında verdiği bilgilerde herhangi bir eksiklik ya da kopukluk varsa bunları, eldeki mevcut verilerden yola çıkarak tamamlamaya çalıştık.

¹² En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1: 19-20 (giriş).

¹³ Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2427.

ümerâ tayin ederek ona Muizzüddeve lakabını verdi. Bundan sonra Bağdat'ta Abbasi halifelîği bir çöküş devresi içine girdi.¹⁴ Böylece Sünnî hilâfetin merkezi Bağdat'ta Şîa üstünlük elde etmiş, Abbasî yönetimine karşı Şîi temayüllü yöneticiler ve destekçileri zuhûr etmeye başlamıştır. En-Nedîm'in devri, aynı zamanda Bağdat ve çevresinin ilim merkezi hâline geldiği yıllardır. Bâtınîlik ve Karmatîlik gibi cereyanlarla birlikte, Maturidîlik ve Eşarîlik gibi itikadî mezhepler; Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfîîlik ve Hanbelîlik gibi amelî mezhepler ve felsefî akımlar hicrî IV. asırda aktif faaliyet içerisinde dirler. Ehl-i Sünnet'e karşı Şîa teşkilatlanmıştır. Dolayısıyla hem siyasî, hem toplumsal hem de dinî açıdan son derece hareketli bir dönemdir.¹⁵

Böylesi bir vasatta yetişen en-Nedîm'e, varrâklık mesleği çoğu kitabı görme fırsatı vermiştir. Buna rağmen onun, bugün bildiğimiz birçok eserin bahsini atladığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Esasen müellif hedefini geniş tutmuştur. Ancak tüm İslâm dünyasında, Hint, Fars ve Yunan kültüründe mevcut bütün Arapça kitapları kuşatan bir çalışma yapmak kolay değildir. En-Nedîm'in Mısır, Yemen Hicâz, Afrika ve Endülüs gibi uzak bölgelere uzanamadığı, hatta kendi havzasında bulunan kimi müellif ve musannifleri göremediği anlaşılmaktadır. O, isminden bahsettiği her bilgin veya sanatçının tüm eserlerini kaydetme iddiasında da olmamıştır.¹⁷ El-Fihrist, sosyal bilimler ve özellikle de İslamî Bilimler ağırlıklı bir eserdir. Eserin konusuna ve kapsamına Fuat Sezgin şöyle değinmiştir:

Tam bir bilimler tarihi denen ilk kitap İbnü'n-Nedîm'in el-Fihristi'dir. Bu kitap tam manasıyla bir bilimler tarihi kitabıdır. Bu adamcağız kitabında sadece Müslümanlardan değil Araplardan, Yunanlılardan, Bâbilliler'den, Hintli-

¹⁴ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 497.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 10. Basım (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 111.

¹⁶ En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1: 12 (giriş).

¹⁷ Mehmet Yolcu, "en-Nedim ve el-Fihrist'i", 137.

lerden hatta Çinlilerden bile bahsediyor. Ve bütün bunları bir objektivite ile anlatıyor. Yani bilimlerin tarihinin kurucusu İbnü'n-Nedîm'dir.¹⁸

Eser on makaleden meydana gelmiştir:

Birinci Makale: Kavimlerin Dilleri ve Semavi Şariatler Hakkındadır. Üç fenden oluşur.

İkinci Makale: Nahivciler ve Dilciler Hakkındadır. Üç fenden oluşur.

Üçüncü Makale: Haberler, Soy Kütükleri, Siyer ve Edebiyat Hakkındadır. Üç fenden oluşur.

Dördüncü Makale: Şiir ve Şairler Hakkındadır. İki fenden oluşur.

Beşinci Makale: Kelam ve Mütakellimler Hakkındadır. Beş fenden oluşur.

Altıncı Makale: Fıkıh ve Fakihler Hakkındadır. Sekiz fenden oluşur.

Yedinci Makale: Felsefeciler ve Kadim İlimler Hakkındadır. Üç fenden oluşur.

Sekizinci Makale: Müsamereciler, Hurafeciler, Azâim, Sihir... Hakkındadır. Üç fenden oluşur.

Dokuzuncu Makale: Mezhepler ve İtikadlar Hakkındadır. İki fenden oluşur.

Onuncu Makale: Kadim ve Sonraki Dönem Felsefecilerden Kimyacılar ve Sanatçılar Hakkındadır.¹⁹

Mehmet Yolcu müellifin *el-Fihrist*'teki metodunu aşağıdaki başlıklar altında incelemiştir:

1-Özlü anlatımı tercih eder.

2-Ele aldığı müellifler hakkında bilgi verir.

¹⁸ Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 14. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 97. Ayrıca bk. Fuat Sezgin, *İslâm Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*, 4. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 107-108.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1-2; Mehmet Yolcu, "en-Nedîm ve el-Fihrist'i", 128-29.

3-Ele aldığı kitaplar hakkında maddi bilgiler verir.

4-Kullandığı kaynaklar hakkında bilgi verir.²⁰

Çağının ilim ve edebiyat dünyası ona pek ilgi göstermese de el-Fihrist üzerine 19. yüzyıldan itibaren özellikle de oryantalistler tarafından ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bugün de söz konusu eser birçok araştırmacının ilgisini cezbetmeye devam etmektedir. 1859 yılında Gustav Flügel (ö. 1870) isimli oryantalist ilk kez onun eserinin nüshalarını derleyip tahkik etmiştir. Ardından Ignaz Goldziher (ö. 1921), Helmut Ritter (ö. 1971), Carl Brockelmann (ö. 1956), Arthur John Arberry (ö. 1969) gibi batılı birçok araştırmacı bu eser üzerinde çalışmışlardır. Kitap, Arap dünyasında 20. asırda Abdullah Muhlis, Muhammed Yûnus el-Hüseynî, Cevâd Alî gibi araştırmacıların incelemelerine konu olmuştur. Günümüzde Fuat Sezgin (ö. 2018)²¹, Bayard Dodge, Dewin Stewart gibi araştırmacılar söz konusu eserle ilgilenmişlerdir.²² *El-Fihrist*, Mehmet Yolcu editörlüğünde bir ekip tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²³ Eser yöntemi ve zengin muhtevası açısından bundan sonra da muhtelif alanlara rehber olmaya devam edecektir.

2.en-Nedîm'in Yaşadığı Asırda ve Eserinde Tasavvuf (310/921-380/990)

En-Nedîm'in yaşadığı çağ, İslâmî ilimlere dair kapsamlı ve nitelikli eserlerin telif edildiği bir dönemdir. Hicrî IV. asır; tasavvuf, fıkıh, kelâm, hadis gibi dinî ilimlerin tedvin ve teşekkül devridir. Tasavvufun, müstakil bir ilim dalı olarak inkişafı ve tekâmülü de sözkonusu asır ve sonrasına rastlar.²⁴ Artık tasavvufî eserler sistemli bir şekilde kaleme alınmış ve ilk sûfî tabakâtları yazılmaya başlanmıştır. Yani en-Nedîm'in yaşadığı zaman dilimi tasavvuf tarihi ve kaynakları açısından önemli bir devirdir. Onun, eserinde genelde hadisçi

²⁰ Bk. Mehmet Yolcu, "en-Nedîm ve el-Fihrist'i", 129-135.

²¹ Mesela Fuat Sezgin *Tarihu't-türâsi'l-Arabî/Arap İslâm Bilimleri Tarihi* isimli hacimli eserini, en-Nedîm'in yöntemine benzer şekilde kaleme almıştır.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1: 21-25 (giriş).

²³ Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist İlk Dönem İslam Kültür Atlası*, ed. Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017).

²⁴ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 79-80.

ya da kelâmcı olarak bahsettiği çoğu kişinin aynı zamanda meşhur zâhid ya da sûfilerden olduğu görülür.

Müellif eserinde Kur'ân İlimleri, Nahiv, Tefsir, Kelâm, Fıkıh, Felsefe gibi ilimlere dair ayrıntılı bilgiler vermiş ve bunların ortaya çıkışının nasıl olduğundan bahsetmiştir. Fakat onun Tasavvuf hakkında böyle bir değerlendirmesi yoktur. Bu ilme dair herhangi bir ön bilgi ya da metodoloji vermeksizin, "Kelâm ve Mütakellimler Hakkındadır" şeklinde isimlendirdiği beşinci makalesinin beşinci fenninde²⁵ tasavvuf zümrelerine dair haberleri ve onlara has bazı kitapların isimlerini vermiştir. Kelamî meseleleri ele aldığı bu makalede Mu'tezile, Mürcie, İmâmiyye, Hâriciyye gibi grupların kelamcılarına dair verdiği bilgilerden sonra sûfî zümrelere dâhil kişiler hakkında bilgiler vermesi dikkat çekicidir. Zira bu bölümde o, geniş ölçüde Şii ve diğer gayri ortodoks teolojiyi/kelâmını ele almıştır.²⁶

En-Nedîm eserinde bir ilim olarak tasavvuftan bahsetmez. İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere tasavvuf tarihinde Enes b. Mâlik'ten Ca'fer el-Huldî'ye varan meşhur silsileyi verirken onların birbirlerinden aldıkları şey için "tasavvuf" ya da bu ilme nispet bir ismi kullanmaktan kaçınmıştır. Bunun yerine "falan onu filandan almıştır." şeklinde bir zincir verir. Alınan şey aslında tasavvuf ilmidir.²⁷ Müellifin, tasavvuf içinde yer alan zâhid, sûfî, muta-

²⁵ Fenn (الفن); hüner, marifet, sanat, ilim gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 256. en-Nedîm'in bu tabirle bilim/sanat dalına veya ihtisas alanına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

²⁶ Wellisch, *The First Arab Bibliography: Fihrist al-'Ulum*, 20.

²⁷ En-Nedîm Fıkıh, Kelâm, Hadîs gibi İslâmî ilimlerden ismen bahsetmiş ve bunlara özel bölümler ayırmıştır. Ancak bir ilim olarak Tasavvuf'u ayrı bir kategoride ele almaması ve tasavvuf mensuplarına, mütakellimleri ele aldığı bölümde yer vermesi düşündürücüdür. Buradan hareketle o dönemde bu ilme isim olarak Tasavvuf yerine başka adlar (mücâhede, muâmele, işâret...) kullanıma ihtimalinin bulunduğu akla gelmektedir. Tasavvuf isminin bir ilme has olarak kullanılmasından sonra da bu ilimle uğraşan bazı gruplara "mutasavvif" denmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Betül İzmirli, *Tasavvufta Tip Analizleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi) (İzmir 2017), 119-121, 186-188. Hâlbuki en-Nedîm Tasavvuf'tan bahsetmediği hâlde bu ilmin temsilcisi olarak "mutasavvif" lakabından bahsetmiştir. Burada ya bir anakronizm olabilir ya da eserin istinsahını yahut neşrini yapan kişilerin kelimeyi yanlış aktarmasından kaynaklı bir hata ihtimali mevcuttur. Bir üçüncü ve belki de en kuvvetli olasılık ise -eserin bütününe bakıldığında da anlaşılacağı gibi- en-

savvıf gibi zümreleri kelâmcılar içinde bir grup olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Onun bu usûlünün daha sonra yazılan bazı mezhepler tarihi eserlerinde (mîl ve nihâl) de görüldüğü söylenebilir. Bu eserlerde sûfî zümreler bazen itikadî fırkalar listesinde verilmiştir. Nitekim Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) *el-Fark beyne'l-Firak* isimli eserinde Fırka-i Nâciye'nin vasıflarının beyanı hakkındaki beşinci bâbta, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın sınıfları içinde altıncı grup olarak sûfî zâhidler dediği ehl-i tasavvufu ele almıştır.²⁸ Kezâ Fahrüddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) de *İtikadâtu Firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* eserinin sekizinci bâbında "Sûfiyenin Ahvâline Dair" bir bölüm mevcuttur.²⁹

Müellif ehl-i tasavvufa hasrettiği söz konusu bölümde bu ilme mensup kişiler için *zâhid*, *âbid*, *sûfî* ve birkaç yerde de *mutasavvıf* gibi bir zümreye has kavramları/lakapları daha çok tercih etmiştir. *El-Fihrist'* te dağınık olarak farklı bölümlerde göze çarpan bazı kişiler için de "vera' sahibi, zâhid, takvalı, nâsik..." gibi sûfilere has sıfatlar kullanmıştır. Ancak onun bir varrâk ya da sahaf olduğu ve eline geçen kitaplar ölçüsünde bu bilgileri verdiği, yaşamını da genelde Bağdat ve çevresinde geçirdiği unutulmamalıdır. Anlatımları, eserinde kaynak kişi olarak verdiği mutasavvıflar gibi etmenler, kendisinin Bağdat tasavvuf ekolünden haberi olduğunu ortaya koymaktadır.

En-Nedîm eserinde, kendi asrında bu tür eserlerde kullanılan bir usûl olarak tabakat kitaplarının metodunu takip etmiştir. O, her ilim dalının âlimlerini, hayat hikâyelerini ve eserlerini müstakil olarak ele almaya gayret etmiştir. Nitekim bu eserler de tabakatu'l-fukaha, tabakatu'r-ruvât, tabakatu'l-müfessirîn gibi bölümlerden oluşmuştur.³⁰ En-Nedîm'in, bazı zâhid ve sûfilere dair verdiği bilgilere bakılırsa onun, tasavvuf kaynakları içerisinde önemli bir yeri olan sûfî tabakatlarının da öncülüğünü yaptığı söylenebilir. Zira bu eser muhtemelen, ilk sûfî tabakatlarından biri sayılan ve Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 341/952) bugün mevcut olmayan *Tabakatu'n-Nüssâk'* ıyla yakla-

Nedîm'in, müstakil bir ilim olarak görmediği için kasıtlı olarak Tasavvuf adını anmamasıdır.

²⁸ Bk. Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, thk. Muhammed Osman el-Huşî (Kâhire: Mektebetü İbn Sînâ, 1409/1988), 273-74.

²⁹ Bk. Fahrüddîn er-Râzî, *İtikadâtu firaki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr (Kâhire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısıriyye, 1356/1938), 72-74.

³⁰ Bk. En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1: 28 (giriş, 2 nolu dipnot).

şık aynı devirde ya da hemen sonra yazılmıştır. *El-Fihrist* tabakat türü olarak elde var olan ilk eserlerden kabul edilen, Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakatü's-Sûfiyye'* sinden ise önce yazılmıştır.

El-Fihrist müellifi, kendi devrinde yaşamış olan veya kendinden evvel vefat eden bazı sûfî müelliflerden ve eserlerinden bahsetmemiştir. Mesela bunlar arasında yukarıda ismi zikredilen İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952) bulunmaktadır. Onun *ez-Zühd ve Sıfatu'z-Zâhidîn* isimli eseri ilk devir zühd kitaplarından kabul edilir. Yine bu devirde yazılmış olup günümüze ulaşmayan, Muhammed b. Dâvud b. Süleymân'ın (ö. 342/953) *Ahbâru's-Sûfiyye ve'z-Zühhâd* adındaki tabakât türü eseri de el-Fihrist'te yer almamıştır. En-Nedîm, Ca'fer el-Huldî'den (ö. 348/958) bahsettiği hâlde onun herhangi bir eserine atıfta bulunmaz. Müellif, İrâklî sûfî Muhammed en-Nifferî (ö. 354/965'ten sonra) ve eserlerine dair bir bilgi de vermemiştir. Hâlbuki en-Nedîm eserinde, onu yazdıktan sonra vefat eden bazı muasırlarının isimlerini bile vermeye gayret etmiştir. Muhammed b. İmrân el-Merzübânî (ö. 384/994), Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002), Ebu'l-Kâsım İsâ b. Ali el-Cerrâh (ö. 391/1001) gibi kişiler buna örnek olarak verilebilir.³¹ Ancak Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Ebû Bekir el-Kelâbâzî (ö. 380/990) gibi tasavvuf ilminde meşhur ve kendisinden kısa bir süre sonra vefat eden mutasavvıflardan ya da eserlerinden bahsetmemiştir. Müellifin, bir varrâk olması ve elinden çok sayıda kitap geçmesi hasebiyle bunları bilme ihtimali yüksektir. Buna mukabil en-Nedîm'in elden geçirdiği kaynaklarda bunları görmeme yahut görüp kaydetse dahi günümüze ulaşan el-Fihrist nüshalarında eksiklik bulunma ihtimali olabilir.

3. En-Nedîm'in Tasavvuf Zümrelerine Dair Verdiği Bilgiler

Müellif, tasavvufa dair kişileri ve bilgileri, müstakil ve derli toplu olarak sadece Kelâm ve Müteteklimler Hakkındaki beşinci makalenin beşinci fenninde ele almıştır. En-Nedîm'in bu makalede sıraladığı beş fen, kendisinin bilim tarihi anlayışını da ortaya koymaktadır. Sözü edile beş fen aşağıdaki gibi listelenebilir:

1. Mu'tezile Ekolü,

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. En-Nedîm, *el-Fihrist*, E. F., 1: 29-30.

2.Zeydi Şîi Ekolü-İmâmî Şîi Ekolü

3.Mücbire-Haşeviyye Ekolü

4.Hâricî Ekolü

5.Sûfî Ekol-İsmâilî Ekol³²

Müellif bu beş fenni, her disiplinin tarihi gelişimini yansıtan bir kronolojik sırayla hazırlamıştır. Bu yüzden tasavvufa has kısım hepsinden sonradır. En-Nedîm'in, beşinci fennin girişinde incelediği zahid ve sufileri de pejoratif bir tarzda ele aldığı söylenebilir. Nitekim onun bu fenne, *el-Fihrist*'in başka hiçbir yerinde görünmeyen tarzda Tasavvuf'u yerleştirmesi de onu müstakil bağımsız bir İslâmî ilim olarak kabul etmediği izlenimini vermektedir. Bu durum, bahsi geçen fennin en karmaşık şeyi olarak dikkate değer.³³ En-Nedîm'in tasavvufa ve mensuplarına yaklaşımı da esasen buradaki bilgilerden çıkaracağız. Önce müellifin tasavvuf mensupları ve eserleri hakkında ele aldığı verilere yer vereceğiz. Buradaki kişilere dair -varsa- eserin başka yerlerinde bulunan bilgilerden de söz konusu edeceğiz.

Bu Fen Seyyâhların³⁴, Zâhidlerin, Âbidlerin ve Hatıra Gelen Düşünceler ve Vesveseler Üzerine Konuşan Mutasavvıfların Haberlerini İhtiva Eder:

En-Nedîm der ki: "Ebû Muhammed Cafer el-Huldî'nin yazısından okudum. Kendisi mutasavvıfların reislerinden bir reisti. Vera' sahibi ve zâhitti.

³² 5. fennin tertibi de aşağıdaki gibi betimlenebilir:

a.Zâhid ve Sûfîler, b.İsmâilîler, c.Hallâc, d.İmâmî Şîa, e.Zeydî Şîa, f.İmâmî Şîa, g.Mezhepleri Belli Olmayan Şîa. Bu tertibe bakıldığında müellif, d, e, f'de 2. fenninin tekrarını buraya almış gibidir. Bk. Stewart, "The Structure of the Fihrist", 380. Hâlbuki en-Nedîm'in bunları zâhid ve sûfîlerden sonra ele alması için hiçbir mecburi sebep yoktur. O hâlde bunun kronolojik kaygıyla yapıldığı ortaya çıkar. Dolayısıyla d-g'nin düzen olarak 2. fenne ait olduğunu düşünmek zorundayız. En-Nedîm İsmâilîler'i, zâhidler ve sûfîler hakkındaki kısım Hallâc'tan bahsedilen kısım arasına sıkıştırmıştır. Onun konuya dair görüşü, Hallâc'ın sûfîlerden olması ve anlaşılan o ki sûfîlerin de İsmâilîler'i meydana getirmesidir. Bu durum kronolojik âmili de gösterir. En-Nedîm İsmâilî doktrinini, ezoterik bilgiye ve bâtınî manaya odaklı tasavvufla temel benzerliklere sahip olarak yorumlamıştır. Yani a-c, maksatlı kronolojik bir silsilede sunulmuştur. Bk. Stewart, "The Structure of the Fihrist", 381.

³³ Stewart, "The Structure of the Fihrist", 377, 380.

³⁴ Müellif, seyyâhlar tabiriyle muhtemelen dilenci, gezgin zâhid ve dervişlere işaret etmiştir.

Onu, yazısından okuduğum şey hakkında şöyle derken duydum: Ben Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd b. Muhammed'den aldım.³⁵ Cüneyd bana dedi ki: Ben onu Ebu'l-Hasan es-Serî b. el-Mugallis es-Sakatî'den aldım. Devamında dedi ki: es-Serî onu Ma'rûf el-Kerhî'den aldı. Ma'rûf el-Kerhî de Ferkad es-Sebhî'den aldı. Ferkad, el-Hasan el-Basrî'den aldı. Hasan da Enes b. Mâlik'ten aldı. Hasan, Bedir Savaşı'na katılan yetmiş kişiyi/sahabîyi görmüştür."³⁶

En-Nedîm, burada IV./X. asır sûfisi Ca'fer el-Huldî'yi Hz. Peygamber'e ulaştırın bir silsilenin bilgisini vermiştir. Bunun tasavvuf tarihinde bilinen ilk silsile olduğu düşünülmektedir.³⁷ Böylece o, Huldî'den aktaracağı bilgilerin güvenilirliğine de işaret etmiş ve kendi devrinin şartlarıyla bir nevi kaynak vermiştir.³⁸

Devamında müellif, Huldî'nin hattından gördüğü âbid, zâhid ve mutasavvıfların isimlerini aktarır. Müellifin bahsettiği kişiler aşağıdaki gibidir:

a.Cafer el-Huldî'nin Hattından Âbid, Zâhid ve Mutasavvıfların İsimleri:

³⁵ Burada bir şeyhten ya da hocadan ilim/icâzet almak kastedilmektedir.

³⁶ Bk. Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*, thk. Rızâ Teceddüd, (Tahran: y.y., 1971), 235 (bu neşir için bundan sonra R.T. ifadesi kullanılacaktır); En-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 655-656. Sahabîlerin yün giydiğine ve sûfilerin öncülleri olduklarına dair riâyetin sahibi Hasan el-Basrî bu bilgiyi şöyle nakletmiştir: "Bedir Savaşı'na katılan yetmiş kişiyi gördüm. Hepsi de yünden elbise giymişlerdi." Bk. Ebû Bekr Muhammed el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Mahmud Emîn en-Nevevî, 2. Baskı (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1400/1980), 31; Ali b. Osman el-Hucvîrî, nşr. Ahmed Rabbânî (Lahor: y.y., 1387/1967), 43.

³⁷ Bk. Necdet Tosun, "Silsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 206.

³⁸ İlk devirlerde özellikle hadis ve tefsir gibi İslâmî ilimlerde kaynak gösterme "filân filâna, o da filâncaya, filânca da bana şöyle dedi." şeklinde yapılmaktaydı. Modern zamanlarda bu usul sözlü rivayet zannedilmiş veya "Müslümanlar kaynak vermezler." önyargısına neden olmuştur. Ancak o devrin şartlarında atıf yapma ve kaynak gösterme en-Nedîm'in de eserinin birçok yerinde kullandığı bu yöntemle yapılmıştır. Bk. Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, 95-96. Râvî zincirindeki kişiler tıpkı hadis ilminde olduğu gibi diğer ilimlerde de aslında o bilginin güvenilirliğine işaret etmektedir. Kezâ en-Nedîm'in sûfilere ve eserlerine dair verdiği bilgilere böyle bir isnatla başlaması dikkat çekicidir.

1-el-Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî (ö. 110/728),³⁹ 2-Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), 3-Herim b. Hayyân (ö. 70/690 [?]), 4-Alkametü'l-Esved, 5-İbrâhîm en-Neh'î (ö. 96/714), 6-eş-Şa'bi⁴⁰ (eş-Şağbi)⁴¹ (ö. 104/722), 7-Mâlik b. Dînâr,⁴² 8-Muhammed b. Vâsi' (ö. 123/741), 9-Atâ es-Sülemî, 10-Mâlik b. Enes,⁴³ 11-Süfyân es-Sevrî,⁴⁴ 12-el-Evzâi,⁴⁵ 13-Sâbit el-Benânî (ö. 120/737), 14-İbrahim et-

³⁹ Müellif burada, "Onun haberi daha önce geçti." diyerek tekrara düşmekten kaçınmıştır. Nitekim öncesinde 5. makalenin 1. fenninde ayrıntılı olarak bilgi verir ve der ki: Künyesi Ebû Saïd'dir. Ömer b. el-Hattâb'ın hilâfetinin son iki senesinde doğmuştur. 89 yaşında 110 senesinde vefat etmiştir. Hasan, er-Rebî b. Ziyâd'ın Horasandaki kâtibiydi. Sâbûr'da Enes b. Mâlik'in de yaklaşık üç sene kâtipliğini yapmıştır. İbn el-Eş'as'a biat edenlerdendi. Zâhidlerden, âbidlerden biri idi... Onun bazı kitapları: *Kitabü't-Tefsîr li'l-Kur'ân*, *Kitâb ilâ Abdilmelik b. Meroân fi'r-red ala'l-Kaderiyye*³⁹

⁴⁰ Eymen Fuâd böyle okumuştur. Bk. en-Nedîm, *el-Fihrist*, 1: 656.

⁴¹ Rıza Teceddüd böyle okumuştur. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, 235.

⁴² Müellif, 1. makalenin 1. fenninde "Ümmetlerin Dillerinin Vasıfları ve Hatları"na dair bölümde Mâlik için der ki: "O, Sâme b. Lüey b. Gâlib'in mevlâsıydı. Künyesi Ebû Yahya idi ki bu kişi ücretle Mushaf yazardı. 130 yılında vefat etti. Adı Mâlik b. Dînâr b. Dâdbehâr b. Haşîş b. Dâzbe şeklinde de söylenirdi." Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T, 9; *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 16.

⁴³ En-Nedîm bu kişiden, daha sonra fıkıh ve fakîhlere dair 6. makalenin 1. fenninde "Mâlik'in Haberleri" başlığı altında ayrıntılı olarak bahseder: "Himyer'den, Kureys'e tâbi Benî Temîm b. Murre Kabilesindedir... Mescîd-i Nebevî'ye gelir, cemaatle birlikte namaz kılardı. Hastaları ziyaret eder ve hak hukuka riayet ederdi. Sonra Mescîd'e gelip gitmeyi bıraktı ve kendi evinde namaz kılmaya başladı. Cenazelerde bulunmayı da terk etti. Bu sebepten kınanıyordu. Buna karşı o, şöyle dardi: 'Herkes özrünü söylemeye güç yetiremez.' Medine valisi Cafer b. Süleyman'a: 'O, size biatın geçerli olmadığını düşünüyor' denerek ihbar edildi. Bunun üzerine vali tarafından çağrıldı. Cafer b. Süleyman, Mâlik'in giysilerini çıkarttırmış ve onu kamçılarla dövmüştür... Ona çok şiddetli işkenceler yaptılar. Ama o yaşadıklarına rağmen yüceliğini ve üstün ahlâkını muhafaza etti... Mâlik, Allah'ın sâlih kullarındandı. Zamanın Hicâz fakîhi, efendisi ve âlimiydi. 179 yılında, 85 yaşındayken vefat etti. El-Bekî mezarlığına defnedildi. Kitaplarından biri *Kitâbu'l-Muvatta'*dır. Ayrıca er-Reşîd'e gönderdiği bir mektuptan meydana gelen bir kitabı vardır. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T, 251; *el-Fihrist*, E. F., 2: 4-5.

⁴⁴ 2. makalenin 1. fenninde nahivciler ve dilcilere ait bölümde en-Nedîm, Süfyân'ı Ashâb-ı Hadîs arasında zikretmiş ve onun hattıyla yazılmış eserleri gördüğünden bahsetmiştir. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T, 46; *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 107. Müellif, Zeydiyye'ye dair bahiste Süfyân'ın, imâmetin şartlarını taşıdıktan sonra onun kim olursa olsun fark etmeyeceği görüşündeki muhaddislerden olduğunu belirtmiştir. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T, 226; *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 639. Daha sonra gelen 6. makalenin 6. fennindeki "Süfyân es-Sevrî'nin Haberleri" başlığında der ki: "Süfyân es-Sevrî Basra'da sultandan gizlendiği sırada vefat etti. Bu

Teymî (ö. 92/710-11), 15-Süleymân et-Teymî (ö. 143/761),⁴⁶ 16-Ferkad es-Sebhî (ö. 131/748-49), 17-İbnü's-Semmâk (ö. 183/799), 18-Utbetül-Gulâm, 19-Sâlih el-Mürri (ö. 176/792),⁴⁷ 20-İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778 [?]), 21-Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 177/793), 22-İbnü'l-Münkedir (ö. 131/748), 23-Muhammed b. Habîb el-Fârisî (ö. 130/747-48 [?]), 24-er-Rebîf b. Heysem (ö. 65/685 [?]), 25-Ebû Muâviye el-Esved, 26-Eyyûb es-Sihtiyânî (ö. 131/749), 27-Yûsuf b. Esbât (ö. 195/810), 28-Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830), 29-İbnu Ebi'l-Havârî (ö. 230/844), 30-Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781), 31-Feth el-Mevsilî (ö. 170/786), 32-Şeybân er-Râî (ö. 158/774), 33-el-Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), 34-el-Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)⁴⁸

Burada müellifin kronolojik bir sıra takip etmediği anlaşılmaktadır. Kendileri ve eserleri hakkında bilgi verilmemiş sade bir isim listesi görülmektedir. Bununla birlikte en-Nedîm, eğer bazı zâhid veya sûfilere önceden ele aldıysa ya da daha sonra ele alacaksa bunun notunu düşmüştür.⁴⁹ Diğer bölümlerde tekrar ele aldığı kişiler ise genelde aynı zamanda muhtelif ilim ve fenlerde meşhur âlimlerdir.⁵⁰ Ca'fer el-Huldî'nin vefatının 348/959 olduğu hesaba ka-

olay 161'de meydana geldi. Kendisi o sırada 64 yaşındaydı. 97 yılında doğdu. Ammâr b. Seyf'e kitapları hakkında vasiyet etti. Ammar da onları imha etti ve yaktı. Süfyân'ın soyu kendisinden sonra devam etmedi. Bir oğlu vardı, kendinden önce öldü. Onun bazı kitapları: *Kitâbu'l-Câmi'l-Kebîr* (hadis alanında telif edilmiştir), *Kitâbu'l-Câmi's-Sağîr*, *Kitâbu'l-Ferâiz*, *Kitâbu Risaleh ilâ Abbâd el-Ersûki*, *Kitâbu Risaleh...* Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T. 281; *el-Fihrist*, E.F, 2: 83-84.

⁴⁵ 2. makalenin 1. fenninde nahivciler ve dilcilere ait bölümde en-Nedîm, Evzâî'yi Ashâb-ı Hadis arasında zikretmiş ve onun hattıyla yazılmış eserleri gördüğünden bahsetmiştir. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 46; *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 107. 6. makalenin 6. fenninde "Ashâb-ı Hadîsin Fakîhleri ve Hadîşçilerin Haberleri"ne dair bölümde el-Evzâî'ye ayrılmış başlıkta şu bilgileri verir: "Abdurrahmân b. Amr; Ebû Ömer. el-Evzâ'dandır. Bu bir kabiledir. 159 yılında vefat etmiştir. Onun bazı kitapları: *Kitâbu's-Sünen fi'l-fikh*, *Kitâbu'l-Mesâil fi'l-fikh*. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 284; *el-Fihrist*, thk., E. F., 2: 93.

⁴⁶ Müellif, "Ondan bahsedilmişti." diyerek önceki kısma atıfta bulunur.

⁴⁷ En-Nedîm bu kişi için "köylü (karavî) idi" der.

⁴⁸ Bu liste için bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 235; *el-Fihrist*, E. F., 1: 656.

⁴⁹ Biz okuyucuyu haberdar etmek için bu bilgilerden kısaca bahsettik ve eserdeki yerlerini de belirttik.

⁵⁰ Bu kişilerin çoğu hakkında ayrıntılı bilgi, kısa süre sonra Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtu's-süfiyye* ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserlerinde yer almıştır.

tıldığında yukarıdaki listenin niçin ancak hicrî 3. asrın yarısına kadar gelebil-
diği düşünülebilir. Burada iki ihtimal vardır. Ya müellifin, Huldî'nin hattın-
dan gördüğü eserde⁵¹ eksiklik vardır ya da el-Fihrist nüshalarında bir kopuk-
luk olabilir.

En-Nedîm, bu başlığa dâhil ettiği kişilerin isimlerini ve onlar hakkındaki
bilgileri müstakil olarak aktarmaya devam eder:

Yahyâ b. Muâz er-Râzî: Zâhitlerin teheccüde düşkünlerindendi. Âbit bi-
riydi. Onun ashâbı vardı.⁵² 260 yılında vefat etmiştir. Kitaplarından birinin adı
Kitâb (Murâd) el-Mürâdîn'dir.⁵³

el-Yemânî (ö. ?): Ömer b. Muhammed b. Abdilhakem. Künyesi Ebu'l-
Hafs'tır. Zâhidlerden ve mutasavvıflardandır. Kitaplarından birinin adı *Kitâbu*
Kiyâmi'l-Leyl ve't-Teheccüd'dür.⁵⁴

Bişr b. el-Hâris: Zâhid olan âbitlerden biridir. 227'de vefat etmiştir. Kitap-
larından biri *Kitâbü'z-Zühd'dür*.⁵⁵

En-Nedîm'in Yahyâ, el-Yemânî ve Bişr'e, aşağıda eser tasnif edenlerin lis-
tesinde yer vermemesi, kitaplarının adlarını vermesine rağmen, onları tam
anlamıyla birer musannif olarak düşünmediğini göstermektedir. En-Nedîm,
muhtemelen onların eserlerini, tasavvuf teolojisine (kelâmına) has tasnifler
olmaktan ziyade, sade basit zühd ve dua kitapçıklarının ifadesi olarak telakki
etmiştir.⁵⁶

⁵¹ Stewart bu eserin, Huldî'nin sûfiler hakkındaki kayıp eseri *Hikmetü'l-evliyâ* olma ihtimalin-
den söz etmiştir. Bk. "The Structure of the Fihrist", 382

⁵² Müellif, Yahya b. Muâz'ın ashâbı olmasıyla, onun meclisine gidip gelen eğitim verdiği
müritlerinin olduğunu kastetmiş olabilir. Zira tasavvufta sâhib (çoğulu ashâb); sohbet
katılan arkadaş, mürîd, derviş, yoldaş, musâhib, gibi mânâlara gelir. Bk. Süleyman Uludağ,
Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 305; Ethem
Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Baskı (İstanbul: Ağaç Kitabevi
Yayımları, 2009), 535. İlk sûfilerin meclisine gelenlere ve sohbetinde bulunanlara sâhib
denildiği belirtilir. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006),
1: 125.

⁵³ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 235; *el-Fihrist*, E. F., 1: 657.

⁵⁴ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 235; *el-Fihrist*, E. F., 1: 657.

⁵⁵ Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 235; *el-Fihrist*, E. F., 1: 657-58.

⁵⁶ Stewart, "The Structure of the Fihrist", 382.

En-Nedîm, -muhtemelen- Huldî'nin kayıtlarından almaya devam ettiği bilgilerden derlediği yeni bir başlıkla bazı zâhidler, mutasavvıflar ve eserleri hakkında bilgiler nakletmiştir.

b. Zâhidlerden ve Mutasavvıflardan Eser Tasnîf Edenlerin Adları ve Tasnîf Ettikleri Kitaplar:

1-El-Hâris b. Esed: el-Muhâsibî (el-Bağdâdî). İbâdet, dünyadan yüz çevirme ve öğüt/nasihât üzerine söz söyleyen zâhidlerdendi. Fakîh ve önde gelen bir kelâmcıydı. Hadis yazdı. Nüssâkin yolu ve görüşleri hakkında bilgi sahibiydi. 243'de vefat etti. Kitaplarından birinin adı, *Kitâbu't-Tefekkür ve'l-İ'tibar'* dir.⁵⁷

2-Abdülazîz b. Yahyâ (ö. 240/854): el-Mekkî. El-Hâris'in tabakasındandır. O, Abdülazîz b. Yahya b. Abdilmelik b. Müslim b. Meymûn el-Kinânî'dir. Seçkin bir mütekellimdi. Âbid bir zâhitti. Kelâm ve zühde dair kitapları vardır. ...'de vefat etti. Kitaplarından biri *Kitâbu'l-Hayde*⁵⁸ ismindedir. Burada kendisiyle Bişr el-Müveysî arasında geçenleri anlatmıştır.⁵⁹

3-Mansûr b. Ammâr (ö. 225/840): Künyesi Ebu's-Serî'dir.⁶⁰ Mutasavvıf⁶¹ zâhitlerdendi. Ondan alınan şeyler meclislerinden alınanlardan meydana gelmiştir. Bunları kitap olarak adlandırmamıştır. *Meclisün fi'l Hanîn, Meclisü'd-Dîbâc, Meclis Sıfati'l-İbil, Meclisü's-Sebîl, Meclis fi Zikri'l Mevt, Meclis fi Hüsnî'z-Zan billah, Meclis fil-İyne ve'd-Dîn, Meclis fi'l-Bilâ, Meclisü's-Sehâb alâ Ehli'n-Nâr, Meclis fi Unzurûnâ Naktebis min Nûriküm, Meclis fi'l-Gamse fi'n-Nâr, Meclisü'l-*

⁵⁷ Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 236; *el-Fihrist*, E. F., 1: 658-59. Bu kısmın sonunda "el-Hatîb 'onun zühd, usûl-i diyanetle ilgili ve Mu'tezile'ye reddiye için yazılmış çok kitabı vardır.' dedi" şeklinde, asıl nüshaya sonradan eklendiği aşikâr olan bir bilgi yer almıştır. Zîra Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) en-Nedîm'den çok sonra yaşamış bir tarihtir.

⁵⁸ Bu eserin tam adı *el-Hayde ve'l-i'tizâr fi'r-red alâ men kâle bi halki'l-Kur'ân'* dir. Bu kitap, Halku'l-Kur'ân taraftarı ve onu Bağdat'ta yayan Bişr b. Gıyâs el-Müveysî (ö. 218/833) ile buna karşı olan Abdülazîz b. Yahya arasındaki tartışmaları konu alır. Bazen üçüncü muhatap ise halife Me'mûn'dur. Bk. Ebu'l-Hasan Abdülazîz b. Yahya b. Abdülazîz İbni Müslim b. Meymûn el-Kinânî el-Mekkî, *el-Hayde ve'l-i'tizâr fi'r-red ala men kâle bi halki'l-Kur'ân*, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, ts.).

⁵⁹ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 236; *el-Fihrist*, E.F., 1: 659.

⁶⁰ R. T. neşrinde bu isim Sedîy olarak kaydedilmiştir. Bk. 236.

⁶¹ Bu kelime R. T. neşrinde masum olarak kaydedilmiştir. Bk. 236.

*Ardi alellahi Azze ve Celle, Meclisü'n-Nekfûriyye*⁶² *fi'l-Gazv, Meclisü'l-Müseccâ fi Zikri'l-Mevt.*⁶³

4-el-Burculânî (ö. 238/852): İsmi Muhammed b. el-Hüseyn'dir. Künyesi Ebû Ca'fer'dir. Zühd ve vera kitaplarını tasnif edenlerdendir. ...'de vefat etti. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Kitâbu's-Suhbe, Kitâbu'l-Müteyemmin, Kitâbu'l-Cûd ve'l-Kerem, Kitâbu'l-Himme, Kitâbu's-Sabr, Kitâbu't-Tâa.*⁶⁴

5-Utbetü'l-Gulâm (ö. ?): Zâhidlerden biridir. *Kitâbu Risaletih fi'z-Zühd,* onun kitaplarındanır.

6-İbn Ebi'd-Dünyâ: İsmi Ubeydullah b. Muhammed b. "Ubeyd" dir. Künyesi Ebû Bekr'dir. Kureys'ten, ...evlâdındandır. El-Müktefi Billâh'ın müeddibi idi. Vera' sahibi [veri'], zâhid, haberleri ve rivâyetleri bilen bir kişiydi. 281 yılında vefat etti. *Kitâbu Mekâbiri/Mekâyidi's-Şeytân, Kitâbu'l-Hilm, Kitâbu Fıkhî'n-Nebî (a.s.), Kitâbu Zemmi'l-Melâhî, Kitâbu Zemmi'l-Fuḥş, Kitâbu'l-Afv, Kitâbu Zemmi'l-Müskir, Kitâbu't-Teokîd, Kitâbu Fadli Şehri Ramadân, Kitâbu Sadakati'l-Fıtr, Kitâbu Tezvîci Fâtıma (a.s.),*⁶⁵ *Kitâbu'l-Kırâe, Kitâbu'l-Asvât, Kitâbu'l-Emri bi'l-Ma'ruf Nehyi ani'l-Münker, Kitâbu'l-Hemm ve'l-Huzn vel-Kemed, Kitâbu'l-İhlâs ve'n-Niyye, Kitâbu't-Tavâîn, Kitâbu's-Sabr ve Âdâbi'l-Lisân, Kitâbu'n-Nevâdir, Kitâbu'r-Regâib, Kitâbu't-Tevâbi', Kitâbu Ahbâri Kureys, Kitâbu Zemmi'd-Dünyâ, Kitâbu Sıfati'l-Mîzân, Kitâbu Sıfati's-Sirât, Kitâbu'l-Mevkif, Kitâbu Şecereti Tûbâ, Kitâbu Sidreti'l-Müntehâ, Kitâbu Mekârimi'l-Ahlâk, Kitâbu Zikri'l-Mevt ve'l-Kubûr, Kitâbu fi'li'l-Münker, Kitâbu't-Takoâ, Kitâbu Zühdi Mâlik b. Dînâr.*⁶⁶

⁶² Kelime R. T. neşrinde Nefkûriyye olarak kaydedilmiştir. Bk. 236.

⁶³ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 236; *el-Fihrist*, E. F., 1: 660.

⁶⁴ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 236; *el-Fihrist*, E. F., 660. Burada kitap ile kastedilen hadis eserlerindeki bâblar ya da çok kısa 3-5 varaklık küçük hacimli eserler olabilir. Çünkü eskiler bir eser içinde konu değiştiğinde onun her bir büyük bâbını "kitap" olarak isimlendirirlerdi. Nitekim en-Nedîm'in eserinde yer vermiş olduğu çok sayıdaki kitap, daima kelime olarak/harfiyen kitap manasına gelmez. Ulemanın elden ele geçirdiği bilgiler, sadece dar kapsamda dolaşan metinler gibidir. Onların müelliflerden sâdır olan kitaplar olma zorunluluğu da yoktur. Fakat bunlar, çoğunlukla tedâvülü belli bir kültürel vasatta tamamlanmış kayıtlardır. Zamanla kayıtlar kaybedilmiştir. Onlar sonraki asırlarda ansiklopedik kitaplara sokulmuştur. Bk. *el-Fihrist*, E.F., 1: 30-31 (giriş).

⁶⁵ R. T. Başka bir nüshada r.a. ifadesinin de yer aldığını kaydeder. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, 237.

⁶⁶ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 236-37; *el-Fihrist*, E. F., 1: 661-62.

7-İbnü'l-Cüneyd (ö. 270/884 [?]): Adı...⁶⁷ *Kitâbu'l-Mahabbe, Kitâbu'l-Havf, Kitâbu'l-Vera', Kitâbu'r-Ruhbân* onun kitaplarındandır.⁶⁸

8-el-Mısırî: Ebu'l-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. Aslı Sürremerrâ'dandır. Mısır'a intikal etti. Sonra Bağdat'a döndü. 257 yılında Sürremerra'da doğdu, orada büyüdü. Vera' sahibi [veri'], zâhid, fakih ve hadîste marifet sahibi bir zâttı. 338 senesinde vefat etti. Zühdle ilgili kitabı, *el-Kitâbu'l-Kebîr'* dir. Bu eser kırk kitabı içerir. Bunlar: *Kitâbu Kiyâmi'l-Leyl, Kitâbu'l-Mütehâbbîn, Kitâbu'l-Murâkabe, Kitâbu's-Samt, Kitâbu'l-Havf, Kitâbu't-Tevebe, Kitâbu's-Sabr, Kitâbu'l-Înâs ve'l-Mecânîn, Kitâbu'l-Câmii's-Sağîr fi'l-Âdâb, Kitâbu'l-Hadîs fi'z-Zühhd, Kitâbu't-Tevâzu* adlarını taşır. Hadîse dair eseri, *Kitâbu'l-İhlâs'* tır. Bunlardan başka fıkıhla ilgili kitapları şunlardır: *Kitâbu'l-Menâsik, Kitâbu't-Tahâre, Kitâbu's-Salât, Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu'n-Niyye, Kitâbu'z-Zekât, Kitâbu's-Sıyâm, Kitâbu'l-Fadli'l-Fakr ala'l-Ginâ*.⁶⁹

Müellif, bir kelâm okulu olarak tasavvufun temelini, bu başlıktan (b.) sonra sunulan ilk kişi Hâris el-Muhâsibî'nin eserine dayandırır. Bu âlimin, en-Nedîm'in tertibine göre -makbul bir yaklaşım olarak da- sûfî teolojinin gerçek kurucusu olduğu ortaya çıkar. En-Nedîm'in, Huldî'nin bugün kayıp eserindeki bilgilere önem verdiği ve kendisinin tasavvuf tarihini izâhının büyük ölçüde Huldî'nin takdimine dayandığı söylenebilir.⁷⁰ Bu, aynı zamanda hicrî 4. asrın başına kadar genel itibariyle müstakil zühhd kitapları olan musanniflere has özel bir listedir.⁷¹ Söz konusu veriler ilk devir zâhid ve sûfilerinin aynı zamanda muhaddis olduklarını meydana çıkarmaktadır.

En-Nedîm yeni bir başlıkla devam etmiştir:

⁶⁷ Burası boş bırakılmıştır. Ardından gelen bilgilere bakıldığında onun İbnü'l-Cüneyd el-Huttelî olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Cemil Akpınar, "Huttelî, İbnü'l-Cüneyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 429.

⁶⁸ *Kitâbu'l-Fihrist*, R.T., 237; *el-Fihrist*, E.F., 1: 662.

⁶⁹ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 237; *el-Fihrist*, E. F., 1: 662-63.

⁷⁰ Stewart, "The Structure of the Fihrist", 382.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Sermin Toprak, *Hadîs Literatüründe Kitâbü'l-Ahlâklar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (İzmir, 2006), 30-35. Müellif eserinin başka bir yerinde, *Kitâbu'z-Zühhd* adında müstakil bir zühhd kitabı olan Ahmed b. Hanbel ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 285; *el-Fihrist*, thk. E. F., 2: 100-101 (6. makalenin 6. fennî).

c. Mutasavvıflardan Başka Bir Grup

1-Gulâm-i Halîl (ö. 275/888-89): Adı Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Gallâb b. Hâlid b. Firâs el-Bâhilî'dir. Gulâm-ı Halîl diye bilinir. ...'de vefat etti. Kitapları: *Kitâbu'd-Dua*, *Kitâbu'l-İnkîtâ' illallah Celle İsmühü*, *Kitâbu's-Salât*, *Kitâbu'l-Mevâiz*.⁷²

2-Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896): İbn Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Râfi' et-Tüsterî el-Mutasavvıf. ...'de vefat etti. *Kitâbu Dakâiki'l-Muhıbbîn*, *Kitâbu Mevâizi'l-Ârifîn*, *Kitâbu Cevâbâti Ehli'l-Yakîn* kitaplarındandır.⁷³

3-Feth el-Mevsilî (ö. 220/835)⁷⁴: Aslı memlûktür. Mutasavvıf zâhidlerdendir. Bilinen bir kitabı yoktur. Ancak sözleri ezberlenmiş ve lafızları kalmıştır/ulaşmıştır.⁷⁵

4-Ebû Hamza es-Sûfi (ö. 289/901): Adı Muhammed b. İbrâhîm'dir. *Kitâbu'l-Müntemîn mine's-Süyyâh ve'l-Ubbâd ve'l-Mutasavvıfîn*, onun kitaplarından biridir. Bu bilgiyi kendisinden, mutasavvıflardan Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî adı verilen bir adam rivayet etti.⁷⁶

5-Muhammed b. Yahyâ: el-Ezdî veya el-Edmî (şüphe bendendir). *Kitâbu't-Tevekkül* onun kitaplarından biridir.⁷⁷

6-el-Cüneyd b. Muhammed: İbnü'l-Cüneyd. Sûfiyye fikirlerini benimseyen mütekellimlerden. O, 300 senesinden sonradır. *Kitâbu Emsâli'l-Kur'ân*, *Kitâbu'r-Resâil*⁷⁸ el-Cüneyd'in kitaplarındandır.⁷⁹

⁷² *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 237; *el-Fihrist*, E. F., 1: 663.

⁷³ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 237; *el-Fihrist*, E. F., 1: 664.

⁷⁴ Tasavvuf tarihinde iki tane Feth el-Mevsilî vardır. Feth el-Mevsilî el-Kebîr'in 170/786 yılında vefat ettiği düşünülmektedir. Bk. Mustafa Bilgin, "Feth el-Mevsilî el-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 455. Feth el-Mevsilî es-Sağîr ise en-Nedîm'in bu listede ele aldığı kişilere daha yakın bir zamanda yaşamıştır. Bu nedenle yukarıda ismi geçen kişinin Feth el-Mevsilî es-Sağîr olduğuna hükmettik. Bk. Mustafa Bilgin, "Feth el-Mevsilî es-Sağîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 455-56.

⁷⁵ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 237; *el-Fihrist*, E. F., 1: 664.

⁷⁶ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 237; *el-Fihrist*, E. F., 1: 664.

⁷⁷ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 238; *el-Fihrist*, E. F., 1: 665.

⁷⁸ Bahsi geçen eserlerden ve isminden bu kişinin Cüneyd-i Bağdâdi olduğu söylenebilir.

Burada müellifin listesi özelleşmiştir. O, özellikle "mutasavvıf" olarak addettiği kimseleri ve eserlerini ele almıştır. Bu kişilerin eserleri hadis olmaktan ziyade tasavvufun daha özel konularını ya da diğer ilimlerdeki meseleleri ilgilendiren teliflerdir. "Başka Bir Grup" ifadesi ise en-Nedîm'in bunları artık Huldî'den değil de diğer bir kaynaktan aktardığı izlenimini uyandırmaktadır.

4.En-Nedîm'in Diğer Disiplinlere Dair Bölümlerde Ele Aldığı Zâhid ve Sûfiler

Daha önce de zikredildiği gibi el-Fihrist'te yukarıdaki özel listelere dâhil edilmeyen, eserin farklı yerlerinde muhtelif ilim dallarında bahsi geçen ama aynı zamanda tasavvuf mensubu olan şahıslar mevcuttur. Bu bölümde onlar ve eserleri hakkında eserin değişik bölümlerinden derlediğimiz bilgileri kronolojik olarak vereceğiz. Yer yer de bunlara ait değerlendirmelerde bulunacağız:

1-Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797): Künyesi Ebû Abdirrahmân'dır. Bir gazveden döndüğü esnada 181 yılında Hiy'te vefat etti. Kitapları: *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbu't-Tefsîr*, *Kitâbu't-Tarîh*, *Kitâbu'z-Zühd*, *Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla*.⁸⁰

2-Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]): O, Ebû'l-Feyd Zünnûn Sevbân⁸¹ b. İbrâhîm'dir. Kendisi, mutasavvıf idi. Onun sanat⁸² ile ilgili bir eseri ve tasnif edilmiş kitapları vardır. *Kitâbu'r-Rükni'l-Ekber*, *Kitâbu's-Sika fi's-Sanat* onun kitaplarındandır.⁸³

⁷⁹ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 238; *el-Fihrist*, E. F., 1: 665.

⁸⁰ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 284; *el-Fihrist*, E. F., 2: 97. Bu bilgiler Fıkıh ve Fakihler Hakkındaki 6. makalenin 6. fenninde yer alır.

⁸¹ E. F. neşrinde bu isim de vardır. Bk. 459.

⁸² Burada, dâhil olduğu bölümden de anlaşılacağı üzere, sanat ile madde dönüştürme ve iksir hazırlama ilmi yani bir çeşit simyacılık kastedilmiştir. Bk. Ayten Koç Aydın "Simya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 218-220.

⁸³ *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 423; *el-Fihrist*, E. F., 459. Bu bilgiler "Kadim ve Sonraki Dönem Felsefecilerden Simyacılar ve Sanatçıların Haberleri" adlı 10. Maktelede yer alır.

3-Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874): Bidatçılardandır. Mu'tezilî idi. Kitaplarından biri, *Kitâbu'l-Cârûf fî Tekâfüi'l-Edille* adını taşır. Bu kitabını Ebû Ali el-Cübbâi, el-Hayyât ve el-Hâris el-Verrâk tenkit etmiştir.⁸⁴

4-İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/899): Ebû İshak İbrâhîm b. İshak b. İbrâhîm b. Beşîr b. Abdillâh. Muhaddislerin, hadîste marifetli büyüklerindendir. Âlim, vera sahibi [veri'], dili iyi bilen bir kişiydi. (Hadîste) Hâfızlardandı.⁸⁵

5-el-Hallâc (ö. 309/922): En-Nedîm "el-Hallâc, Düşünceleri, Onun Hakındaki Hikâyeler, Kitaplarının İsimleri ve Ashâbının Kitapları" başlığı altında onunla ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Burada onun hakkında verilen bilgileri özetlemek gerekirse:

Adı el-Hüseyin b. Mansûr'dur. Hangi ülkeden olduğu ve nerede yetiştiği hakkında ihtilaf edilmiştir. Onun Horasan, Merv, Tâlkân, Rey ya da Cibâl'den olduğuna dair muhtelif görüşler mevcuttur. Ebu'l Hüseyin Ubeydullah b. Ahmed b. Ebî Tâhir'in yazısından okuduğuma göre el-Hallâc hileci, sihirbaz/göz boyayan bir adamdı. Sûfiyyenin görüşleriyle ilgilenirdi. Onların sözlerini süsler, tatlılaştırır, bütün ilimlerin kendisinde olduğunu iddia ederdi. Hâlbuki bu konularda sıfırdı. Sadece biraz kimya sanatını bilirdi. Câhildi, gözü pekti, tehlikeyi göze alırdı. Sultanlara karşı cesurdu, felâketlere girişiverirdi, devletleri devirmeyi dilerdi. Müritleri/Ashâbı yanında ilâhlık iddia ederdi. Hulûl hakkında konuşurdu. Meliklere Şîa'nın görüşlerini; halka ise sûfiyyenin görüşlerini izhâr ederdi. Bunların arasında/içinde ilahlığın kendisine hulûl ettiğini ve kendisinin O olduğunu iddia ederdi.⁸⁶ Bu ifadelerden anlaşılan o ki en-Nedîm, duyduğu ve okuduğu şeylere göre Hallâc hakkında bizlere birtakım bilgiler nakletmiştir. Fakat bu malumâtın neredeyse tamamı ona dair menfî ve fazla abartılı hükümler içermektedir. Müellifin, Hallâc'a dair bu bilgileri olduğu gibi aktardıktan sonra "Allah Teâlâ onların söyledik-

⁸⁴ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 216; *el-Fihrist*, E. F., 1: 599. Bu bilgiler 5. makalenin 1. fenninde yer alır.

⁸⁵ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 287; *el-Fihrist*, E. F., 2: 109. Bu bilgiler 6. makalenin 6. fenninde mevcuttur.

⁸⁶ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 241; *el-Fihrist*, E. F. 1: 675-76. Bu bilgiler 5. makalenin 5. fenninde yer almıştır.

lerinden yücedir, büyüktür."⁸⁷ yorumunu yapması aktardığı bilgilere ihtimal verdiğine ve Hallâc'ı müdafaaya gerek görmediğine delildir.

En-Nedîm, Hallâc'ın birtakım sözleri, iddiaları, zuhûratı ve bunun gibi eylemleri nedeniyle başına gelenleri, hapis edildiğini, dövüldüğünü, iki elinin kesildiğini, asıldığını ve yakıldığını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Müellif, "el-Hallâc'ın Kitaplarının İsimleri" başlığı altında birçok esere yer vermiştir: *Kitâbu Tâsîni'l-Ezel ve'l-Ceoheri'l-Ekber ve's-Şecereti'z-Zeytûneti'n-Nûriyye, Kitâbu'l-Ahrufi'l-Muhdese ve'l-Ezeliyye ve'l-Esmâi'l-Külliyye, Kitâbu Zilli'l-Memdûd ve'l-Mai'l-Meskûb ve'l-Hayâti'l-Bâkiyye, Kitâbu Hamli'n-Nûri ve'l-Hayât ve'l-Ervâh, Kitâbu's-Sayhûn, Kitâbu Tefsîri Kul Huwallahu Ehad, Kitâbu'l-Ebed ve'l-Me'bûd, Kitâbu Kur'âni'l-Kur'ân ve'l-Furkân, Kitâbu Halki'l-İnsân ve'l-Beyân, Kitâbu Keydi's-Şeytân ve Emri's-Sultân, Kitâbu'l-Uşûl ve'l-Fürû', Kitâbu Sırri'l-Âlem ve'l-Meb'ûs, Kitâbu'l-Adl ve't-Tevhîd, Kitâbu's-Siyâe ve'l-Hulefâ ve'l-Ümerâ, Kitâbu İlmi'l-Bekâ ve'l-Fenâ, Kitâbu Şahasi'z-Zulumât, Kitâbu Nûri'n-Nûr, Kitâbu'l-Mütecelliyât ...*⁸⁸

En-Nedîm eserinde aslında zâhid sûfi yahut mutasavvıf olarak da bilinen bazı kimseleri Hadîs, Kelâm veya diğer ilim dallarına ait bölümlerde ele almıştır. Bunun sebebi müellifin, onlarla ilgili tasnif edilmiş bir esere rastlamaması olabilir. Zira mesela yukarda Huldî'den aldığı ve itibar ettiği bir liste mevcuttur. Bir başka âmil ise özellikle Haddâd ve Hallâc gibi menfi bahsettiği kişileri, zâhid ve sûfiler içine almak istememesi olabilir. Genişçe ele aldığı Hallâc'la ilgili bölümde en-Nedîm'in söylemi, sûfilere benzer olsa da aslında Hallâc'ın onlardan olmadığına inandığını açık eder. Aksi takdirde o, basit bir şekilde Hallâc'ı önceki listelerde verirdi. Müellif, İsmailîler gibi Hallâc'ın da Şîî İslâm'la bazı bağlarının olduğunu ama hatalı mistik bir metodu takip ettiği için doğru dinden saptığını söylemek istemiş olabilir.⁸⁹ Öte yandan en-Nedîm'in Hallâc'ın hayatı hakkında bahsettikleri, içerdiği bilgiler ve kitaplarının isimleri bakımından, ona dair elimize ulaşan önemli hâl tercümesi sayılmaktadır.⁹⁰ Müellifin, onunla ilgili birtakım yargılara sahip olsa da bir

⁸⁷ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 241; *el-Fihrist*, E. F. 1: 676.

⁸⁸ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 241-43; *el-Fihrist*, E. F. 1: 676-79.

⁸⁹ Stewart, "The Structure of the Fihrist", 382.

⁹⁰ *el-Fihrist*, E. F., 55 (giriş).

bilim adamı objektifliğiyle eldeki bütün verilerini bizlerle paylaştığı anlaşıl-
maktadır.

5. Zühd ve Tasavvuf Ehline Dair Sıfatlarla veya Lakaplarla Anılan Kişi- ler

En-Nedîm, eserinde dilci, şâir, mütekellim, fakîh, filozof gibi zümrelerin bazı kişilerinden “zâhid, âbid, veri‘, sûfî” gibi tasavvuf ehline has birtakım niteliklerle bahsetmiştir. Bunlardan bazıları bizzat kişinin lakabı iken bir kısmı da müellifin onlardan bahsederken kullandığı nitelemelerdir:

1-Câbir b. Hayyân (ö.200/815): en-Nedîm, Câbir’den “Sanat Hakkında Konuşan Filozoflar” isimli bir listede bahsetmiştir.⁹¹ Ardından şu bilgileri verir: O, Ebû Abdillâh Câbir b. Hayyân b. Abdillâh el-Kûfî’dir. Es-Sûfî olarak bilinir.⁹² İnsanlar onun hakkında ihtilafa düştüler. Şîa onun kendi büyükle-
rinden biri olduğunu söyledi ve onu Ebvâb’dan biri olarak gördü. Onun, Ca-
fer es-Sâdık’ın (a.s.) arkadaşı/mürîdi olduğuna inandılar. Câbir, Kûfe ehlin-
dendi. Filozoflardan bir topluluk da onu kendilerinden biri olarak gördüler.
Onun mantık ve felsefeye dair birçok eseri vardı. Altın ve gümüş sanatının
ehli ise onun, zamanında riyâsetin zirvesine ulaştığını fakat bu konumunun
gizlendiğini iddia ederler. Câbir’in ülke ülke dolaştığını, sultanın kendisine
bir kötülük yapmasından korktuğu için bir yerde yerleşmediğini söylerler.
Câbir’in Bermekîler topluluğunda yer aldığı, kendisini onlara hasrettiği de
söylenmiştir... İlim ehlinde ve varrâkların önde gelenlerinden bir topluluk
bu adamın yani Câbir’in hiçbir aslının ve hakikatinin olmadığını söylediler.
Onlardan biri der ki: “Bir hakikati olsa da yani böyle biri yaşasa da sadece
Kitâbu’r-Rahme isminde bir eser tasnif etti. Diğer kitapları insanlar tasnif etmiş
ve Câbir’e hasretmişlerdir.”

En-Nedîm bu bilgileri verdikten sonra “Ben de derim ki” diyerek onunla
ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

⁹¹ *Kitâbu’l-Fihrist*, R. T., 419; *el-Fihrist*, E. F. 2: 447. Bu veriler 10. makede mevcuttur.

⁹² Philip Hitti sûfî isminin ilk kez meşhur müneccim Câbir b. Hayyân’a ıtlak olduğunu belirtir. Bk. Philip Hitti, *Târîhu’l-Arab*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru’l Keşşâf, 1965), 522. Ayrıca bk. Louis Massignon, “Tasavvuf”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 16.

Faziletli bir adam oturup yorulup iki bin varağı ihtiva eden bir kitap yazıyor, bütün kapasitesini zorluyor ve kafasını onu ortaya çıkarmak için, elini ve bedenini kitabı yazmak için yoruyor. Sonra da bu kitabı -gerçek hayatta var olsun veya olmasın- başkasına nispet ediyor. Bu ancak bir cehalet örneğidir. Bu, kimse için böyle sürmez. İlimle sadece bir saat bile ilgilenmiş insan böyle bir şeye girmez. Bunda ne fayda vardır ki? Bu adamın bir hakikati vardır. Onun durumu da meydandadır. O meşhurdur. Câbir'in eserleri büyük hacimde ve çok sayıdadır. Bu adamın, Şîa'nın yolu ve görüşleri hakkında kitapları vardır... Onun aslen Horasanlı olduğu söylenmiştir. Er-Râzî (Zekeriyya) sanat hakkında yazdığı kitaplarında: "Üstadımız, Ebû Mûsa Câbir b. Hayyân" diyerek ondan söz etmiştir.

Müellif devamında Câbir'in öğrencilerinin isimlerini, sanatla ilgili ve çeşitli alanlardaki kitaplarının isimlerini vermiştir. Bir yerde de Câbir'in "Zühd ve mevâiz hakkında kitaplar telif ettim" sözünü nakletmiştir.⁹³

2-el-Cûzcânî (ö. 200/816 [?]): O, Ebû Süleymân el-Cûzcânî'dir. Muhammed b. el-Hasan'dan (ilim, icâzet) aldı. Vera sahibi [veri'], dindar, fakih ve muhaddisti... Tasnif ettiği bir eseri yoktur. Ancak Muhammed İbnü'l-Hasan'ın kitaplarını rivayet etmiştir.⁹⁴

3-Bişr el-Merîsî: Ebû Abdirrahmân Bişr b. Gayyâs b. Ebî Kerîme el-Adevî. Bağdatlıdır. Zeyd b. el-Hattâb ailesinin (Allah onlardan razı olsun) mevâlisindedir.⁹⁵ Dinine düşkün, vera sahibi [veri'] ve kelâmcıydı. El-Belhî'nin anlatığına göre, verai öyle bir dereceye ulaşmıştı ki şüphe korkusundan gece ailesiyle beraber olmazdı. Kendinden 10 yaş küçük olanlarla sütkardeşi olması korkusuyla evlenmezdi. Tevhid konusunda bir kitap tasnif etti. *Kitâbu'l-İrcâ*, *Kitâbu'r-Red ale'l-Havâric*, *Kitâbu'l-İstitâa*, *er-Red ale'r-Râfiza fi'l-İmâme*, *Kitâbu*

⁹³ *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 420-23; *el-Fihrist*, thk. E. F., 450-58. Bu bilgiler 10. makede yer almıştır.

⁹⁴ *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 259; *el-Fihrist*, thk. E. F., 2: 27. Bu veriler 6. makalenin 2. fenninde mevcuttur.

⁹⁵ Burada "en-Nedîm ondan bahsetmiş ve onu övme konusunda abartıya kaçmıştır." şeklinde bir açıklama mevcuttur.

Küfri'l-Müşebbihe, Kitâbu'l-Marife, Kitâbu'l-Vaîd onun eserlerindedir. Kendi akidesine göre başka şeyler de yazdı. 218 senesinin sonunda vefat etti.⁹⁶

4-Cafer b. Mübeşşir: O, Ebû Muhammed Cafer b. Mübeşşir es-Sakafî'dir. Bağdat Mutezilesindedir. Fakîh ve mütekellimdi. Hadîs ehliyendi. Ashâbı arasında hitâbet, belâgat ve riyâset sahibiydi. Bununla beraber vera sahibi [veri'], zâhid ve çok iffetliydi. 234 senesinde vefat etti. Kitapları: *Kitâbu'l-Eşribe, Kitâbu's-Sünen ve'l-Ahkâm, Kitâbu'l-İctihâd, Kitâbu'l-Hikâye ve'l-Mahkâ, Kitâbu'l-Meârif ale'l-Câhuz, Kitâbu Tenzîhi'l-Enbiyâ, Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli'l-Bida', Kitâbu'n-Nâsuh ve'l-Mensûh, Kitâbu't-Tahâre, Kitâbu'l-Âsâri'l-Kebîr, Kitâbu Meânî'l-Ahbâr ve Şerhihi...*⁹⁷

5-Cafer b. Harb: O, Ebu'l-Fazl Cafer b. Harb el-Hamedânî'dir. Zamanında riyâset ona gelip dayanmıştır. Cafer zâhid, iffetli, vera sahibi [veri] ve nâsik bir kişiydi. 236 senesinde 59 yaşında vefat etti. *Kitâbu Müteşâbihi'l-Kur'ân, Kitâbu'l-İstiksâ, Kitâbu'l-Uşûl, Kitâbu'r-Red alâ Ashâbi't-Tabâi* onun eserlerindedir.⁹⁸

6-Îsâ es-Sûfî: O, Ebû Mûsâ Îsâ b. el-Heysem'dir. Mutezile'nin önde gelenlerindedir. Sonra işi karıştırdı. İbnü'r-Revendî ondan (ilim) almıştır. 245 yılında vefat etti. Onun kitabı...⁹⁹

7-el-Müzenî: O, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. İbrâhîm el-Müzenî'dir... Eş-Şâfiî'den (ilim/icâzet) almıştır. Vera sahibi [veri'] ve Şâfiî mezhebinde fakîhti. Şâfiî'nin ashâbı içinde el-Müzenî'den daha fakîhi yoktu. Mısır'da 264 senesinde vefat etti... Onun bazı kitapları: *Kitâbu'l-Muhtasari's-Sağîr* [insanların sürekli eli altında olan ve Şâfiî'nin ashâbının da dayandığı bir eserdir. Onu oku-

⁹⁶ Eserin R. T. neşrinde bu bilgiler yoktur. *el-Fihrist*, thk. Bk. E. F., 1: 609. Bu bilgiler 5. makalenin 1. fenninde bulunmaktadır.

⁹⁷ *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 208; *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 576-77. Bu bilgiler 5. makalenin 1. fenninde mevcuttur.

⁹⁸ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 213; *el-Fihrist*, E. F., 1: 590-91. Bu bilgiler 5. makalenin 1. fenninde yer alır.

⁹⁹ Burada eksiklik vardır. Bk. *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 216; *el-Fihrist*, E. F., 1: 599. Bu bilgiler 5. makalenin 1. fennindedir.

turlar ve şerh ederler...], *Kitâbu'l-Muhtasari'l-Kebîr* [metrûk bir eserdir], *Kitâbu'l-Vesâuk*.¹⁰⁰

8-el-Hâris el-Verrâk (ö. ?): el-Belhî, *el-Mehâsin* kitabında der ki: O, Ebu'l-Kâsım el-Hâris b. Alî'dir. Horasanlıdır. Din, vera' ve takva ehliendir. Zamanının nazar ehli reislerindedir. Sağlam bir telifi, güzel ve meşhur kitapları vardır. Birçok telifini İbnü'r-Revendî'nin kitaplarının eleştirisi hakkında yazmıştır. Ebû Ali el-Cübbâi zamanında yaşamıştır... Kitapları: *Kitâbu'l-Mahlûk*, *Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Ahkâm*, *Kitâbu'l-İmâme*, *Kitâbu Nakzi'd-Dâmiğ*, *Kitâbu Nakzi'z-Zümürriid*, *Kitâbu Nakzi Na'ti'l-Hikme*, *Kitâbu Nakzi't-Tâc*, *Kitâbu Müteşâbihî'l-Kur'ân*, *Kitâbu Hudûsi'l-Âlem ve'l-Edille Aleyhâ*.¹⁰¹

9-İbnü'l-İhşîd: Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Beyğacûr¹⁰² el-İhşîd (İhşâd). Mu'tezile'nin faziletliyelerinden, barışseverlerinden ve zâhidlerindedir. Verimli bir arazisi vardı. Ondan maddi kazanç elde ederdi. Gelirinin çoğunu ilme ve ilim ehline harcardı. Bununla birlikte fesâhati iyiydi. Arapça ve fıkıhta marifet sahibiydi... İlme muhabbetinden ve veraından dolayı arazileriyle ilgilenen vekiline şöyle derdi: "Bana arazilerimden bahsetme, geçimimi sağlamam için gayret et. Benim için onda bir zenginlik yok. Beni bırak da ilim ve âhiret işleri için harcama yapayım." Ebû Bekr 326 senesinde vefat etti. *Kitâbu'l-Maûne fi'l-Usûl* (onu tamamlamamıştır), *Kitâbu'l-Mübtedâ*, *Kitâbu Nakli'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-İcmâ*, *Kitâbu'n-Nakz ale'l-Hâlidî fi'l-İrcâ*, *Kitâbu İhtisâr Kitâbi Ebî Alî fi'n-Nefy ve'l-İsbât*, *Kitâbu İhtisâr Kitâbi't-Tefsîr li't-Taberî* onun eserlerindedir.¹⁰³

10-Ebû Ömer ez-Zâhid: Ebû Ömer Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hâşim el-Mutarriz. "ez-Zâhid" diye bilinir. Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in arkadaşı/mürîdidir. Bir âlim topluluğundan duyduğuma göre onlar, Ebû Ömer'in anlatımını zayıf sayıyorlar ve ona tezeyyüdü (abartı ve yalan) nispet ediyor-

¹⁰⁰ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 266; *el-Fihrist*, E. F., 2: 47. Bu bilgiler 6. makalenin 3. fenninde mevcuttur.

¹⁰¹ *Kitâbu'l-Fihrist*, R.T., 218 (Bu neşirde bazı bilgiler eksiktir); *el-Fihrist*, thk. E. F., 1: 612-13. Bu veriler 5. makalenin 1. fennindedir.

¹⁰² E. F. bu şekilde okumuştur. R. T. neşirinde ise kelime noktasız yazılmıştır.

¹⁰³ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 220-21; *el-Fihrist*, E. F., 1: 621-22. Bu veriler 5. makale 1. fende yer almıştır.

lar. Nasab'da ve Ali'ye (a.s.) düşmanlıkta zirvedeydi. 345 senesinde vefat etti. *Kitâbu'l-Yâkût fi'l-Luga* isimli bir eseri vardır.¹⁰⁴

11-es-Sûfî (ö. 376/986)¹⁰⁵: Ebu'l-Hüseyn Abdurrahman b. Ömer. Üstün yetenekli müneccimlerden biriydi. Ududu'd-Devle Şâzkûh'teyken onun hâdimiydi. Doğumu... vefatı ...¹⁰⁶ *Kitâbu'l-Kevâkib (es-Sâbite)* onun resimli kitaplarından biridir.¹⁰⁷

12-Ebû Saîd el-Hudârî¹⁰⁸: En-Nedîm bu kişiden "Mu'tezile'den Bir Toplu luğun Bahsi-Bidate Düştüler ve Yalnız Kaldılar" adlı başlık altında bahsetmiştir: Es-Sûfî. Mu'teziledendi. Sonra işi karıştırdı ve bidate yöneldi. Kitapları arasında *Kitâbu't-Tevhîd*, *Kitâbu'l-İstitâa*, *Kitâbu'l-Mahlûk ale'l-Mücbire*, *Kitâbu'l-Îmân*, *Kitâbu Fedâil Alî Aleyhisselam* vardır.¹⁰⁹

Tarafımızdan derlenen bu listede en-Nedîm'in Mu'tezilî olsun, Haricî olsun, Şâfiî olsun zühd, vera, takva gibi nitelikleriyle bilinen kişilerin bu yönlere herhangi bir yargıda bulunmadan bahsetmiştir. O, bizâtihi "zâhid", "sûfî" gibi lakaba sahip olan kişilerin zâhidâne özelliklerinden bahsetmemiştir. Zikredilen kişiler hadis, kelim, fıkıh, kimya gibi muhtelif disiplinlerin hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyılda yaşamış müellifleridir.

Sonuç

El-Fihrist Temel İslâm Bilimleri alanında el altında bulundurulması gereken bir bibliyografyadır. Yazarı en-Nedîm'in, yaşadığı devrin ve bölgenin kaynaklar açısından zengin olduğu ve kendisinin bunlara ulaştığı anlaşılmaktadır. O, İslâm bilimlerinden edebiyata, şiirden kimyaya, felsefeden soy ilmine birçok disiplin hakkında elinden geçen sayısız eseri ve yazarını kaydetmiştir. Böylece müellifler, onların hâl tercümelere ve kitaplarını ihtiva eden listeler-

¹⁰⁴ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 82; *el-Fihrist*, E. F., 1: 230-31. Bu bilgiler 2. makalenin 2. fenninde yer almıştır.

¹⁰⁵ Bu kişiye R. T. es-Sûfî; E. F. Abdurrahman es-Sûfî adıyla yer vermiştir.

¹⁰⁶ Buradaki bilgiler eksiktir.

¹⁰⁷ *Kitâbu'l-Fihrist*, R. T., 342; *el-Fihrist*, E. F. 2: 262. Bu bilgiler 7. makalenin 2. fenninde verilmiştir.

¹⁰⁸ Eymen Fuâd الحصري şeklinde okumuştur. Bk. *el-Fihrist*, 599.

¹⁰⁹ *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. R. T., 215; *el-Fihrist*, thk. E. F., 599. Bu bilgiler 5. makalenin 1. fennindedir.

den, hacimli bir eser meydana gelmiştir. En-Nedîm adı geçen bibliyografik eserini, tabakât türü eserlerin yöntemiyle yazmıştır. Müellifin bazı kimseler hakkında verdiği tafsilatlı bilgiler, o dönemde ya da izleyen yıllarda yazılan sûfî tabakatları için de kaynak olmuştur.

En-Nedîm fıkıh, hadis, kelâm gibi ilimlere “makale” dediği özel bölümler ayırmıştır. Fakat onun zamanında diğer disiplinlerden ayrılan ve müstakil bir ilim olarak değerlendirilen Tasavvuf’a herhangi bir bölüm tahsis etmemiştir. Zâhid, sûfî, mutasavvıf gibi zümrelerin temsilcilerinden ve eserlerinden bahsettiği Tasavvufla ilgili kısmı, Kelâm’a ayırdığı makale içine yerleştirmiş ve bunları da mümkün mertebe kronolojik olarak tertip etmiştir. Eserde karşımıza çıkan bu sıralama, müellifin bilimler tasnifini ve bilim tarihi algısını yansıtmaktadır. Yani onun Tasavvuf’u, bağımsız bir disiplin olarak görmediği anlaşılmaktadır. En-Nedîm’in zâhid ve sûfileri kelâmî ölçütlerde bir fırka gibi değerlendirme usûlü, kendisinden sonra yazılan Milel ve Nihal türü kitaplar da mevcuttur.

Görünürde en-Nedîm tasavvuf ehline karşı herhangi bir yargı ya da peşin hüküm içinde değildir. Onları çeşitli tasnifler altında ele almıştır. Müellif, zâhid ve mutasavvıfların isimlerini tek tek vermiştir. Ayrıca rastladığı kadarıyla, muteber kabul edilen şeyhler silsilelerini de zaman zaman nakletmiştir. Ancak yine de bu, tasavvufu kelâm okulları içinde bir alt disiplin olarak değerlendirdiği gerçeğini değiştirmez. Bazılarına göre de en-Nedîm ehl-i tasavvufu ele aldığı bu bölümde pejoratif bir dil kullanmıştır. Ehl-i tasavvufa ayrılan bu sınırlı bölümün ardından sırayla İsmâililer’i ve Hallâc-ı Mansûr’u ele alması, müellifin bunları da tasavvuf mensupları olarak değerlendirdiğini akla getirmektedir.

Eserin hacmine göre, tasavvufa has dar kapsamlı kalan bilgiler yanında *el-Fihrist*’in bütününde, farklı ilimlere ait kısımlarda müellifin bazı kişileri zühd, vera’, takva gibi zâhidlere has niteliklerle vasıflandırdığı görülür. İfadeleri tasavvufu, erken devrinde yaşandığı şekliyle benimsediği fakat onu bir ilim olarak görmediği hissi uyandırmaktadır. Bazen de en-Nedîm, Abdullah b. Mübârek gibi zâhidliğiyle veya Ebû Hafs el-Haddâd gibi sûfililiğiyle öne çıkan kişilerin bu niteliklerinden bahsetmeden onları başka yönleriyle ele almıştır. Ayrıca o, çağdaşı olan ve kendinden evvel yaşamış yakın civardaki veya farklı

bölgelerdeki bazı meşhur sûfi müelliflere ve eserlerine de herhangi bir atıfta bulunmamıştır.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil. "Huttelî, İbnü'l-Cüneyd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18: 429. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. el- *Lisânu'l-mîzân*. 10 cilt. thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde-Selmân Abdu'l-Fettah Ebû Gudde. Lübnan: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Aydın, Ayten Koç. "Simya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 220. İstanbul, 2009.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak*. thk. Muhammed Osman el-Huş, Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, 1409/1988.
- Bilgin, Mustafa. "Feth el-Mevsilî el-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 455. İstanbul, 1995.
- Bilgin, Mustafa. "Feth el-Mevsilî es-Sağîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 455-56. İstanbul, 1995.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 5. Baskı. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. 21. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2004.
- Dodge, Bayard. "Muhammed B. İshâq En-Nedîm ve İslam'ın İlk Dört Asrının Kültür Atlası Sayılan "El-Fihrist"ine Giriş". *eş-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. trc. Halit Furkan Yolcu, 12 (Kasım 2014): 117-137.
- Hitti, Philip. *Târîhu'l-Arab*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Keşşâf, 1965.
- Hucvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. nşr. Ahmed Rabbânî. Lahor: y.y., 1387/1967.
- Ibn an-Nadîm. *Kitâb al-Fihrist: Texts and Studies=Kitâb al-Fihrist li Ibn al-Nadîm: Nuşûş wa Dirasât*. thk. Fuat Sezgin. Francfort: Institute for the history of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.

- İzmirli, Betül. *Tasavvufta Tip Analizleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 2017.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "İbnü'n-Nedîm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21: 171-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed. *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. 2. Baskı. thk. Mahmud Emîn en-Nevevî, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1400/1980.
- Massignon, Louis. "Tasavvuf". İslâm Ansiklopedisi 12/1: 16. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Mekkî, Ebu'l-Hasan Abdulazîz b. Yahya b. Abdilaziz İbni Müslim b. Meymûn el-Kinânî. *el-Hayde ve'l-i'tizâr fi'r-red alâ men kâle bi halkil-Kur'ân*. thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî. Medine: Mektebetü'l -Ulûm ve'l-Hikem, ts.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhiler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6: 496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak. *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*. thk. Rızâ Teceddüd. Tahran: y.y., 1971.
- Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *Kitâbü'l-Fihrist*. 2 cilt. thk. Eymen Fuâd Seyyid. Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1430/2009.
- Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist İlk Dönem İslam Kültür Atlası*. ed. Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- Osman, A. N. *An Edition of Kitab al-Fihrist by Ibn al-Nadim (d. 380/990) Based on the Version of Rida Tajaddud*. University of Exeter (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Britain, 1983.
- Polosin, Valery V. "The Fihrist" by Ibn al-Nadim as a Historical Cultural Source from the 10th Century. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Russia, 1984.
- Râzî, Fahrüddin. *İtikadatu Firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. thk. Ali Sâmi en-Neşşâr. Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, 1356/1938.

- Rûmî, Yâkût el-Hamevî. *Mucemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. Lübnan: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Seyyid, Ayman Fuâd. "Muhammet b. Tavît et-Tancî ve İbn Nedîm'in Kitâbu'l-Fihrist'ini Tahkiki Projesi", *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavit et-Tancı Sempozyumu* (13-14 Ekim 2011 Ankara/Türkiye). haz. Sönmez Kutlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015, 235-245.
- Sezgin, Fuat. *Bilim Tarihi Sohbetleri*. 14. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Sezgin, Fuat. *İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*. 4. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Stewart, Devin. "The Structure of the Fihrist: Ibn al-Nadim as Historian of Islamic Legal and Theological Schools". *International Journal of Middle East Studies*. 39/3 (Aug. 2007): 369-387.
- Stewart, Devin J. "Ibn al-Nadim's Ismâ'îlî Contacts". *Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series*, 19/1 (Jan. 2009): 21-40.
- Şahin, İskender. "Tefsir İlminin Kaynakları Açısından İbn Nedim'in el-Fihrist Adlı Eseri". *Ekev Akademi Dergisi*. 20/67 (Yaz 2016): 137-162.
- Toprak, Sermin. *Hadis Literatüründe Kitâbü'l-Ahlâklar*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: 2006.
- Tosun, Necdet. "Silsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37: 206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. 3 cilt. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.
- Wellisch, Hans H. *The First Arab Bibliography: Fihrist al-'Ulum*. Cahmpaign-Urbana: University of Illinois, 1986.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 10. Basım. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.

Yolcu, Mehmet. "en-Nedîm ve el-Fihrist'inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslâm Kültür Tarihinin Zamansal Haritası)". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Bahar 2013): 111-154.

http://www.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=3019&Itemid=48 (erişim: 05.12.2019).